

MILAN JEŘÁBEK*)

POHRANIČÍ V REGIONÁLNÍM ROZVOJI A JEHO VÝZKUM

M. Jeřábek: *Borderland in regional development and the relevant research.* – Geografie – Sborník ČGS, 105, 1, pp. 1 – 9 (2000). – The geographic public receives another monothematic issue dedicated this time to the Czech borderland. Specific problems, conditioned by differentiated physical-geographical and mainly social-economic conditions of the given territory, have been studied since the 1930's. The 1990's have undoubtedly brought a new impulse to its development connected both with internal processes (democratization of the society, economic transformation, etc.) and external aspects (for instance its exposed position, transitory function, European integration). The running changes have become a challenge for researchers from different geographical work places studying, up to now in a more or less isolated way, only segments of the borderland (for instance those of Ústí nad Labem are interested in the Bohemian-Saxon border). Two similarly aimed projects monitoring the part of the Czech borderland, the importance of co-operation with neighbouring countries and integration of the Czech Republic into European structures have been solved with the backing of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (1998 – 1999) and the Grant Agency of the Czech Republic (1999 – 2000). The authors of the published papers mainly come from the work places involved in these two projects, but also other colleagues, including those from abroad, have been invited to take part. The intention of this volume is to stress the concrete problems or situations in the model borderland regions and to rise up a discussion on the problems of the borderland at present and in the future.

KEY WORDS: borderland – border effect – exposed position – transit – regional development – regional policy – Europe – differentiation – integration – Euroregion.

Monotematické číslo „Pohraničí ČR“ vzniklo a je vydáváno za podpory projektů MZV ČR č. 10/3/98 a GA ČR č. 205/99/1142.

Geografické veřejnosti se dostává do rukou další monotematické číslo odborného periodika věnované tentokrát pohraničí České republiky. Podnět k přípravě a následně zařazení této problematiky se zrodil ze snahy širokého řešitelského kolektivu pedagogických, vědeckých a odborných pracovníků působících na převážně geografických pracovištích vysokých škol takřka po celé republice. Určitou iniciační roli však je zapotřebí přiznat Ministerstvu pro místní rozvoj ČR, odkud pramenila myšlenka spojit aktivity, doposud izolovaně realizované, do jednoho širokého „záběru“. Druhý impuls zvenčí resp. finanční zajištění výzkumu poskytlo udělením grantu na léta 1998 a 1999 Ministerstvo zahraničních věcí ČR. Informativní zpráva o řešení projektu byla otištěna v čísle 1998/4 Geografie.

Dovolte mi však úvodní slovo začít osobním vyznáním a teprve následně přejít k tematickému zarámování či představení předkládaného sborníku.

*) hlavní řešitel projektů podporovaných MZV ČR a GA ČR, zabývajících se problematikou pohraničí ČR

Narodil jsem se v severočeských Teplicích, od ukončení vysokoškolských studií na Albertově se mým místem trvalého bydliště – řečeno terminologií geografie obyvatelstva a sídel – stalo krajské město Ústí nad Labem. Nechci na tomto místě polemizovat a rozebírat problematiku stability či nestability obyvatelstva, zakořeněnosti či vazby k „rodné hroudě“. V každém případě se ale považuji za Severočecha, za občana se silným vztahem k regionu vymezenému zhruba městy Klášterec nad Ohří a Děčín. Na severní straně je tato oblast ohraničena nejen Krušnými horami a Labskými pískovci, ale také – nebo možná především – státní hranicí. Vzpomínám-li, pak vždy pro mě představovala cosi mimořádného, atraktivního a vyhledávaného. Zároveň geografická blízkost nabízela poměrně snadnou možnost nejen návštěvy, ale především srovnání (geografického?) života u nás a tam, tedy dříve v Německé demokratické republice a dnes v jedné z nových německých spolkových zemí, Svobodném státu Sasko.

Přesto moje první pracovní setkání s předmětnou problematikou se týkalo spolupráce s Polskem. Někdy v polovině 80. let jsem se zúčastnil jako zástupce regionálních orgánů tehdejšího Severočeského kraje jednání o koncepci česko-polské spolupráce v pohraničních oblastech. Trvalo pak zhruba deset let, než jsem se ve své pracovní činnosti k této problematice vrátil. Mezitím se ale tzv. rámcové podmínky, tj. politická, společenská, ekonomická i ekologická situace, výrazně změnily. Nicméně můj zájem o dění v pohraničí zůstal zachován či snad ještě vzrostl. Ta zřetelná nebo jen pomyslná čára totiž stále znamená určitý předěl, kde jedno končí a druhé začíná, kde dochází k většímu či menšímu oboustrannému ovlivňování. V žádném případě nemůžeme (neměli bychom) se tvářit (chovat, jednat), jako by ta druhá strana neexistovala.

1. Definice pojmu a vymezení pohraničí Česka

O problematice pohraničí se hovoří v našich podmínkách od konce 30. let 20. století. Vždy se jednalo o území výrazně diferencovaná ekonomickým vývojem i národnostním složením obyvatelstva (s výrazným zastoupením Němců). Co se rozumí pod pojmem pohraničí? První vymezení bylo ztotožněno s územím, které okupovala německá armáda ve 2. světové válce. Pro potřeby dosidlovací politiky a uplatňování dalších nástrojů byly v letech 1949, 1960 a 1969 vzhledem k administrativně správnímu členění provedeny dílčí úpravy. Poslední předrevoluční vymezení pochází z roku 1986, bylo podmíněno vojensko-politickými zájmy a týkalo se pouze jihozápadního pohraničí: konkrétně určenými obcemi okresů sousedících se Spolkovou republikou Německo a Rakouskem. Jen s nepatrnými úpravami ve shodném vymezení bylo postupováno při „obnově a rozvoji pohraničních oblastí“ na základě usnesení vlády ČR z roku 1991.

Samotné vymezení pohraničí nemá jen aplikační (praktickou) rovinu, ale zahrnuje vlastní výzkumný problém. Po pravdě řečeno teoretických prací, založených například na empirickém výzkumu z konkrétních oblastí, není alespoň z našeho prostředí příliš. K našemu vnímání jsme proto přistoupili, takéž s ohledem na dostupnost datové základny, zcela pragmaticky a do určité míry zjednodušeně. Pohraničí (či příhraničí) chápeme jako souvislé území, sestávající se z okresů při státní hranici. Takto určíme 35 ze 76 okresů Česka, které se dohromady podílejí téměř polovinou plochy, na počtu obyvatel ČR pak více než třetinou.

2. Územní diferenciacie socioekonomického vývoje se zaměřením na pohraničí

2.1. Obecné tendence podmíněné geografickou polohou a vliv vývoje v Evropě

Postavení pohraničí se historicky vyvíjelo, toto území prožívalo období rozmachu i úpadku. I když příhraniční území bude ve většině případů periferní oblastí národních států, nemusí být zároveň na okraji zájmů centra a zapojení do společensko-ekonomického dění země. V tomto smyslu lze jako přirozenou reakci 90. let chápat snahu příslušných regionálních a lokálních představitelů (institucí) využít do té doby nevýhodné polohy prostřednictvím sousedské difúze k „obohacení“ (pouze vlastnímu?). Dříve spíše politicky a ekonomicky podporované území (např. Šumava) se výrazně mění a z rozvoje těchto oblastí by dnes měly mít prospěch – v zájmu územní (státní) integrity – také ostatní (vnitrozemské) oblasti. Naproti tomu pozice jiných dříve neotřesitelně silných průmyslových oblastí (např. Severočeské hnědouhelné pánve) se oslabuje a některé okresy se ocitly mezi problémovými.

Po rozpadu bipolárního rozdělení světa došlo ve střední Evropě k významným změnám, které se projevují jak v centrálních, tak především periferních oblastech jednotlivých států. Společensko-ekonomická transformace zahájená v České republice po roce 1989 mění významně prostorovou strukturu země. Jeden z nejdůležitějších rozvojových faktorů souvisí s exponovaností ve smyslu polohy resp. vzdálenosti od domácích a zahraničních (mezinárodních) zdrojů kapitálu a inovací. Obecně je možno říci, že „region je tím atraktivnější, čím blíže je ku Praze nebo k západním hranicím České republiky a čím více je urbanizovaný (Hampl 1996). Obnovuje se tak orientace na západ, a to ve smyslu geografickém i ideovém. Z polohy ČR jednoznačně vyplývá její tranzitní funkce v rámci celoevropských politických, ekonomických i společenských kontaktů. Lze předpokládat, že vývojové možnosti regionů těžících z kontaktů se Západem se budou dále zlepšovat. V západní části státu, tj. ve vlastních Čechách, tradičně významné ekonomické oblasti (již za Rakouska-Uherska) se obnovila rozvojová dynamika. Nové možnosti (otázkou je, zda jsou vždy využity) získaly mnohé, dříve periferní příhraniční oblasti. Území donedávna uzavřená „železnou oponou“ jsou dnes v bezprostředním styku s oblastmi (byť okrajovými) nejvyspělejších evropských zemí. Vzhledem k většinou zachovalému životnímu prostředí (s výjimkou severozápadních Čech) se tyto oblasti mohou stát jedním z preferovaných cílů turistického ruchu a zahraničních investorů. Určitou brzdou rozvoje je nízká intenzita osídlení, chybějící infrastruktura a vysoký podíl primárního sektoru. Naproti tomu Morava, vzdálená od těchto západních vlivů, ztrácí své postavení, což bylo ještě zesíleno rozdělením Československa. Zejména východomoravské regiony jsou ohroženy postupnou marginalizací, podpořenou i odlišným sociálně ekonomickým vývojem na druhé straně hranice (Illner 1995).

Naznačené územní diferenciacie nastolují i obecnější otázku regionálního vývoje. Změní se postupně dávné rozdělení českých zemí (obdobně jako světa či Evropy) na rozvinutější (více industrializovaný a urbanizovaný) sever a méně rozvinutý (více rurální či agrární) jih? (Hranice je tvořena přibližně spojnicí měst Plzeň – Praha – Pardubice – Olomouc – Frýdek-Místek.) Otázkou je, zda vznikne nová regionální polarizace země podél osy západ – východ, s lepšími předpoklady rozvoje v západních částech?

Problematika pohraničí, doplněná později možnostmi přeshraniční spolupráce, není nová. V Evropě se tradičně konstituovaná historická území, rozděle-

ná státními celky vybudovanými na národnostním principu, snaží omezit nevýhody hraničních oblastí plynoucí z okrajové polohy a zlepšovat životní podmínky zdejších obyvatel. Předmětnému tématu se tak věnují všechny významné dokumenty koncepčního charakteru v oboru prostorového uspořádání a plánování, jakož i četné konkrétní projekty („operační programy“) regionální politiky.

O problematice pohraničí se zmiňuje materiál Evropa 2000+, v němž je řešeno prostorové uspořádání Evropské unie. Další z dokumentů Charta prostorového plánování definuje pohraničí jako zvláštní územní typ, v němž „smyslem koordinované mezinárodní politiky je otevřít hranice, zabezpečit pohraniční konzultace a spolupráci a společně využívat infrastrukturní zařízení, jakož i v zájmu podpory stále těsnějších kontaktů obyvatelstva usnadňovat přímé styky příslušných regionů a měst“. Vylučně této problematice se věnuje Evropská charta hraničních a přeshraničních regionů, kde se setkáváme např. s těmito pojmy či myšlenkami: ztráta národně-státní izolovanosti hranic, navázání kontaktů se třetími zeměmi (nečleny EU), nová kvalita hranic: místa setkávání, regiony jako motor přeshraniční spolupráce, partnerství a subsidiarita, hraniční a přeshraniční regiony jako mosty k sousedům, posílení hraničních regionů v evropské místní soutěži atd.

V rovině konkrétních opatření připomínáme vytvoření společných rozvojových konceptů určitých území (např. studie česko-polského pohraničí či trilaterální koncept Šumava – Bayerischer Wald – Mühlviertel). Bezprostřední dopad však mají akce realizované na našem území v rámci programu PHARE CBC (Cross border cooperation), v přilehlém území států EU je ve vzájemné koordinaci využíván program INTERREG II. Samostatnou zmínku zasluží rovněž euroregiony jako institucionální projev, vyjadřující vůli k přeshraniční spolupráci. Na česko-německé hranici jich postupně vzniklo pět (včetně dvou třístranných), obdobné iniciativy jsou rovněž na česko-polském úseku státní hranice (např. Glacensis).

2.2. Vnitřní diferenciaci pohraničí České republiky

Relativní zrychlování integračních procesů na evropském kontinentu přináší koncem 20. století zcela nové dimenze sociálně geografického rozvoje tohoto prostoru. Stále více se prohlubuje rozpor mezi jejich rychlostí v lokální, regionální a nadregionální (středoevropské) úrovni. Znalost vnímání různých dimenzí sociálně geograficky chápaného prostoru může výrazně přispět k řízení sociálně ekonomických proměn nejen českého pohraničí, ale celého území ČR. Fungování nově se vytvářejících lokálních a regionálních integrací (např. partnerství obcí resp. sdružení obcí či euroregiony) v pohraničí je stále více ovlivňováno nedostatky územního uspořádání a především pak živelností vazeb a vztahů v sociální oblasti. Pohraniční prostor se tak vyznačuje velmi často rozdílnými vnitřními a vnějšími možnostmi svého rozvoje. Při sledování regionální diferenciaci se nelze omezovat pouze na makroúroveň (srovnání mezi Čechami a Moravou) či na mezouroveň (např. severozápadních Čech nebo Jiho-moravského kraje). Je třeba se zabývat i vývojem na lokální (mikroregionální) úrovni (okresní jednotky resp. jinak účelově vymezená území).

Rovněž pohraničí ČR prochází významnými změnami, přičemž charakter těchto změn v jednotlivých částech (oblastech) pohraničí odpovídá historickému vývoji vztahů se sousedním regionem. Díky rozdílnému vývoji vztahů s našimi sousedy je tak pohraničí ČR dnes výrazně diferencováno. V hrubém členění lze hovořit jednak o česko-bavorském a česko-rakouském pohraničí,

kteřé bylo reprezentováno nepropustnou bariérou, dále česko-saském a česko-polském pohraničí, vždy s obdobným politickým, hospodářským a sociálním vývojem po obou stranách hranice a konečně zcela nové česko-slovenské pohraničí, vzniklé mezi státy s dlouhým společným vývojem a s přetrváním vazeb ekonomických a především kulturních a rodinných.

Jiný pohled na pohraničí tkví v hodnocení fenoménu nového osídlování. Pak můžeme rozlišovat pohraničí nově osídlované po 2. světové válce, ale osídlované symetricky po obou stranách hranice (většina pohraničí s Polskem), pohraničí nově osídlované, ale jen z naší strany hranice (pohraničí s Německem a Rakouskem) a pohraničí se symetrií v původním osídlení (hranice se Slovenskem). Jiná klasifikace může vycházet z existence gradientu ekonomické úrovně sousedících států, další pak z role a působnosti frekventovaných hraničních přechodů, z přítomnosti reliéfových a dopravních bariér atd. Tak též poznání změn probíhajících v pohraničních oblastech je nerovnoměrné, a to ve smyslu prostorovém i obsahovém.

Ve vazbě na novou geopolitickou a zřejmě i ekonomickou osu západ – východ, se nejvíce pozornosti dnes věnuje pohraničí česko-německému. Od počátku 90. let se významně změnila jeho funkce, přičemž je patrná diferenciací pohraničních oblastí sousedících se Saskem a Bavorskem. Původně periferní oblasti českého státu do určité míry s občansky nepropustnou hranicí, uzavřenými oblastmi, nedokonalou infrastrukturou apod. mění své postavení a zároveň plní zprostředkující funkci. Ta se projevuje jednak v transferu technologií, kapitálu a přebírání kulturních vzorů nejprve pohraničím a pak i vnitrozemím (centrem), jednak vede k „povznesení“ společnosti a ekonomiky celé republiky. Setkáváme se zde se synergickým působením změn, vyvolaných jak transformačními procesy, tak „otvíráním se Evropě“ a vlivem „velkého a bohatého“ souseda. Tato přeměna však probíhá nerovnoměrně a spolu s některými důsledky vnitřní ekonomické transformace (zvláště v zemědělství) vede k prohlubování nerovnoměrnosti a posílení již tak dosti značné územní diferenciací (nejen odlišnosti bavorského a saského příhraničí, ale také např. specifika Tachovska, Krušnohoří a území dnešního euroregionu Nisa).

Pokud jde o míru vlivů na změny v rámci česko-německého pohraničí ukazuje se, že iniciativa je jednoznačně na německé straně. Tato situace je pochopitelně podmíněna historicky, geopoliticky a ekonomicky. Sílí v širším smyslu slova ekonomické vazby, projevující se v přílivu kapitálu včetně přenášení výroby do ČR a ekonomickém turismu, využívání komparativních výhod kurzu německé marky vůči české koruně, v opačném směru pak pohybem pracovních sil (pendleři).

Situace v území ČR přiléhající k Rakousku je v mnohém obdobná situaci v česko-německém pohraničí, je však mnohem méně probádána. Obecně však můžeme konstatovat, že změny (projevy) v socioekonomické sféře přišly později, jsou slabší či pomalejší než v bavorském pohraničí. To souvisí nepochybně s přece jen rozdílnou životní a ekonomickou úrovní Bavorska a Rakouska, resp. nejnižší úrovní právě příslušných oblastí Horního a Dolního Rakouska. Určitou roli hraje také až poměrně nedávné začlenění Rakouska do EU. Po obou stranách hranice se jedná o převážně periferní prostor, bez významných vlastních rozvojových možností. Územní diferenciací se projevuje zvýhodněním oblastí mezi Brnem a Vídní a částečně také mezi Českými Budějovicemi a Lincem. Setkáváme se ale také s problémy na společných hranicích, vyplývajících z využívání komparativních výhod – např. umístěním ekonomických aktivit do bezcelní zóny hraničních přechodů.

Pro území ČR přiléhající k Polské republice jsou charakteristické poněkud jiné aspekty. Poměrně dlouho po roce 1989 fungovala česko-polská hranice jako výrazný hraniční fenomén v krajině, přičemž větší snaha o jeho oslabení pocházela z polské strany. V současnosti probíhající změny potvrzují vytváření tří regionů. Rozvoj Krkonošsko-jizerského regionu je ve značné míře ovlivňován nekomplexním přístupem k transformaci rekreačních aktivit a cestovního ruchu. Západní části dominuje Liberecká průmyslová aglomerace s velmi silnými gravitačními tendencemi s mezinárodním přesahem (euroregion Nisa). Orlický region zaznamenává dynamické změny až v relativně nedávné době. Vědomí regionální identity nachází svoji podobu ve vytváření euroregionu Glacensis. Problémovou zůstává pohraniční oblast českého Slezska s jádrem v Ostravské aglomeraci. Tento prostor je možno charakterizovat řadou rozporuplností, spojených s historickými peripetiemi (např. Těšínské Slezsko), ale také vyvěrajících z globálních problémů souvisejících se změnou ekologickogeografického postavení v rámci republiky.

Charakter hranice česko-slovenské je poznamenán zásadně jejím „mládím“. Spíše jsou však zaznamenávány nápadné komplikace přímo na hranici, ačkoli mají jen lokální dopady (Svatá Sidonie, U Sabotů, Kasárna), nežli všeobecné utlumení ekonomických a sociálních kontaktů. Zdá se, že jen bezprostřední kontaktní zóna pociťuje tíživě absenci předchozích běžných kontaktů sociálních, širší okolí se však zvolna marginalizuje. Nově vytvořené hraniční body jsou na jedné straně zdrojem nových pracovních příležitostí, ve skutečnosti však slouží spíše nadregionálním než lokálním potřebám.

3. Dosavadní zaměření výzkumu, aktuální stav a jeho perspektivy

Výzkumu pohraničí se dnes v různé intenzitě, z různorodého úhlu pohledu a také v rozmanitém konkrétním území věnuje celá řada pracovišť. Samozřejmě bez nároku na vyčerpávající přehled či snahy o přisvojení tématu se jedná často o geografická pracoviště, jejichž zástupci spojili své síly ke komplexnímu řešení předmětné problematiky – dnes již ve dvou (v roce 1999 paralelně probíhajících) projektech. Stojí však podle mého názoru přiblížit výchozí situaci, protože každé z pracovišť přineslo své know-how.

Koordinující pracoviště Sociologický ústav AV ČR, zastoupený týmem „Pohraničí“ v Ústí nad Labem, se zabýval především sociálními změnami v česko-německém pohraničí za podpory GA ČR, MZV ČR případně zahraničních zdrojů (Bundesstiftung Umwelt Osnabrück). V popředí stály otázky dopadu procesů evropské integrace, vnímání sudetoněmecké otázky, úloha zahraničního kapitálu či aktérů přeshraničního společenství včetně územních orgánů samosprávy.

Na katedře geografie Pedagogické fakulty Západočeské univerzity Plzeň se po otevření hranic vytvořil tým, zkoumající problematiku pohraničí s partnerskými pracovišti na univerzitách v Bayreuthu a Chemnitz-Zwickau. Bylo realizováno několik společných výzkumů v rámci česko-bavorského a česko-saského pohraničí v rámci interních grantů. Výzkum předmětné problematiky na Ekonomické fakultě ZČU v Chebu v minulém období zastoupen v rámci projektu GA ČR, zaměřeného na modelování v regionální ekonomii na příkladu českého pohraničí.

Spolupracovníci z katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze se podíleli na řadě projektů teoretických či analyzujících socioekonomické aktivity (např. zemědělství) na

úrovni celé republiky (včetně zahraničních souvislostí). Zvláštní pozornost je nově za podpory GA UK věnována perspektivám vývoje periferních oblastí ČR, přičemž některá modelová území leží v pohraničí.

Geografové z Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně ukončili nedávno dva úkoly podporované GA ČR. V prvním z nich analyzovali aktuální změny prostorových interakcí na moravsko-slovenském pomezí (dopravní obslužnost, transformace ekonomiky, demografické jevy), ve druhém pak hodnotili sociální, kulturní a politické aspekty územní diference obyvatelstva ČR se zřetelem k vývoji v pohraničí (např. volební preference).

Na Přírodovědecké fakultě Ostravské univerzity byl ve spolupráci se Slezským institutem Opole řešen úkol vypsaný Polskou akademií věd, jehož dílčí projekty byly zaměřeny na změny v rozmístění obyvatel, v hustotě zalidnění, věkové struktuře obyvatel a struktuře ekonomicky aktivních obyvatel. V regionální problematice byla zvláštní pozornost věnována transformaci Ostravska včetně vztahů k Polsku a Slovensku.

V roce 1999 došlo k souběhu dvou projektů, obsahově velmi podobně zaměřených, ale různě rozsáhlých a také s odlišně koncipovanými výstupy (tab. 1).

Pro terminologické zjednodušení jsme zavedli souhrnné pracovní označení „geogrant pohraničí“. Jak lze stručně zachytit aktuální stav vyplývající z komplexního harmonogramu?

V rámci prvního projektu je v tisku průběžná zpráva z první etapy výzkumu vedeného odvětvově (např. životní prostředí), v rámci edice „Pracovní texty“ Sociologického ústavu. Publikace podává základní informaci o „stavu pohraničí ČR“ na konci 20. století především na základě analýzy tvrdých statistických dat. Dokončuje se druhá výzkumná zpráva, jejíž těžiště spočívá v prezentaci výsledků empirických šetření probíhajících v roce 1999 a mapujících ze subjektivního pohledu respondentů (starostové obcí, zástupci podnikové sféry a představitelé úřadů práce) úroveň přeshraniční spolupráce. Jejím doplňkem se stane komparace se sousedním územím, a to podle jednotlivých úseků státní hranice.

Druhý projekt se člení na dvě roviny, čímž navozuje též předpokládané směřování výzkumné činnosti: a) změna socioekonomické struktury pohraničí včetně působení přeshraniční spolupráce a regionální politika ČR, b) hodnocení integrace ČR do EU na regionální úrovni. Cíle navrhovaného projektu reflektují aktuální potřebu nalezení specifického přístupu k monitorování případně usměrňování socioekonomického rozvoje pohraničí ČR, zároveň však přispívají k obecné teorii regionálního vývoje. V rovině základního výzkumu se proto soustředíme na rozšíření dosavadních regionálně geografických teorií, zabývajících se marginalitou polohy, existencí bariér a difúzi inovací. Cíle aplikovaného výzkumu jsou rozpracovány v těchto postupných krocích: 1. stu-

Tab. 1 – Dva projekty řešené v roce 1999 souběžně

Zadavatel	Název
Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 1998-99 (spolupráce MMR ČR) – č. RB 10/3/98	Role pohraničí České republiky a význam hospodářské a politické spolupráce se sousedními zeměmi pro integraci ČR do Evropské unie
Grantová agentura ČR, 1999 – 2001 – č. 205/99/1142	Postavení pohraničí v regionálním rozvoji České republiky se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur

dium hraničního efektu a typologie pohraničí České republiky z hlediska sociogeografického prostředí, 2. vliv hraničního efektu na regionální uspořádání a regionální rozvoj pohraničí a vnitrozemí ČR, 3. v souvislosti se vstupem ČR do Evropské unie zpracovat strategii přípravy českého pohraničí, s důrazem na konkurenceschopnost a schopnost kooperace, 4. navrhnout opatření a nástroje regionální politiky pro další rozvoj pohraničí ČR.

Na rozdíl od projektu podporovaného MZV ČR jsme u projektu GA ČR určili předmětné území jako modelové mikroregiony (okresy případně větší nebo menší územní jednotky) „rozeseté“ podél státní hranice. Ty pro nás představují určité typy, v nichž budeme postupovat v posloupnosti pojem – problém – proces – teze. S vědomím potřeby vytvořit solidní teoretický základ celého výzkumu spatřujeme těžiště roku 1999 ve studiu zahraniční a české relevantní literatury s cílem „doladit“ koncepci projektu. K tomu by měla přispět široká diskuse, v níž budou probírány tyto tematické okruhy: teorie vymezení pohraničí, hraniční efekt a jeho projevy, specifika pohraničí v regionálním rozvoji, postavení pohraničí v integračních procesech a geografický potenciál pohraničí. Tím se zároveň pokusíme zařadit projekt do širších souvislostí na jedné straně geografického výzkumu, na druhé straně pohraniční problematiky vůbec.

4. Zaměření a charakter jednotlivých příspěvků

Myšlenka na vydání monotematického čísla o pohraničí ČR se zrodila koncem roku 1998. Koordinátor „geograntu pohraničí“ oslovil celou řadu potenciálních autorů, přednostně spolupracovníků a geografů vůbec, ale také negeografů působících v této problematice, zástupců praxe i kolegy ze zahraničí. Základním záměrem bylo prezentovat rozmanité přístupy ke zkoumání tohoto specifického územního typu, ukázat tematickou šíři i příklady z různých hierarchických úrovní. Přitom zůstal zachován standardní model časopisu, tj. členění na hlavní články, rozhledy a zprávy. Jen některé příspěvků bezprostředně vycházejí ze současných společných projektů, jiné jsou výsledkem předchozího bádání a konečně přibližují jiné projekty.

V úvodním článku se J. Dokoupil zabývá teoretickými přístupy k výzkumu pohraničí s aplikací v česko-bavorském prostoru. Ve druhém článku pak autorský kolektiv M. Jeřábek, K. Kucera, B. Müller, J. Příkryl demonstruje vybrané výsledky z vlastního šetření na mikroregionální (lokální) úrovni dvou partnerských (sousedních) měst oddělených státní hranicí. Zemědělství na pozadí celkového socioekonomického vývoje ve specifickém regionu Pošumaví je předmětem studia M. Novotné. D. Kollár se ve svém příspěvku věnuje slovenské migraci za prací do Rakouska. P. Daněk hledá ve svém článku odpověď na otázku, zda existuje politická kultura českého pohraničí.

Také v části Rozhledy se prezentují členové řešitelského kolektivu „geograntu pohraničí“. P. Chromý se zaměřuje na historikogeografické aspekty vymezení pohraničí. Poválečný vývoj obyvatelstva, s detailním popisem pěti fází (období) v česko-rakouském pomezí zaujal T. Havlíčka.

V drobných zprávách „dostali prostor“ zástupci z dalších pracovišť včetně zahraničních, tematicky dominují příspěvky z geografie obyvatelstva a sídel. Historické aspekty vývoje sídelní struktury se zaměřením na příčiny jejího narušení ve vybrané oblasti tzv. Sudet přibližuje J. Anděl. M. Šašek z migrační tematiky zvolil představení vybraných severočeských měst zejména na základě strukturální analýzy migrantů. Do jiné pohraniční oblasti se kon-

centruje zájem T. Siwka, v severovýchodním pomezí Česka se zabývá národnostním složením. Pestrost předmětné problematiky dokládá článek O. Vidlákové, v němž nastiňuje obtížnou roli příslušných správních struktur. S porovnáním dvou úseků státní hranice na jižní Moravě, deskripcí probíhajících změn a projevů shodných resp. odlišných přispěl A. Vaishar. Mikropřístup je zastoupen prostřednictvím charakteristiky situace příhraničního velkoměsta Ostravy od R. Štědrone.

Není asi náhodné, že se ze zahraničních autorů na tomto čísle podílejí Němci a Slováci. V prvním případě právě do česko-německého pohraničí se koncentrují aktivity ekonomické i vědecké, ve druhém případě vycházíme nepochybně z obdobných podmínek a přístupů sledování socioekonomického vývoje. Svoji roli hrají také velmi dobré osobní kontakty mezi zástupci české, německé a slovenské geografie.

Svébytnou formu aplikovanou v územním plánování a regionální politice, tj. „sítě měst“ navíc v přeshraničním provedení se zabývá P. Jurczek (TU Chemnitz). Makropřístup v rámci evropského pohledu na příhraniční spolupráci autorů U. Graute a B. Müllera (IÖR Dresden) jen dokresluje, vedle již výše uváděné tematické šíře, také rozmanitost řádovostních přístupů. Postavení pohraničních oblastí v regionálním rozvoji Česka se ve svém příspěvku věnuje J. Maier (univerzita Bayreuth).

Vybraným metodologickým postupům studia pohraničních regionů, jakož i výsledkům získaným na západním Slovensku se věnuje P. Spišiak. M. Halás ve svém příspěvku studuje vybrané aspekty hodnocení vlivu státní hranice na příhraniční území.

Záměrem, který nás vedl k přípravě předkládaného monotematického čísla Geografie, bylo upozornit na specifiku vývoje v pohraničí Česka, analyzovat vybrané věcné problémy či situaci v modelových oblastech. Jeho vývojová složitost v historii, současnosti a nepochybně i v budoucnosti dává badatelům, územním orgánům i samotnému obyvatelstvu zde žijícímu dostatek podnětů k realizaci (seberealizaci). Probíhající evropská integrace, jakkoliv můžeme různě hodnotit její rychlost či úspěchy, pak dává veškerému dění nový rozměr. Proto chápeme současnou etapu shromáždění poznatků a jejich prezentaci jen jako součást dlouhodobějšího procesu.

Literatura:

- HAMPL, M. a kol. (1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, 395 s.
- Evropská charta hraničních a přeshraničních regionů, 1981, upraveno 1995. In: Státní správa a samospráva S'96, 32 – příloha.
- ILLNER, M. (1995): Územní aspekty politické a ekonomické transformace v ČR. In: Cahiers du CeFRoS č. 9 (Území v procesu změn), Praha, s. 13-28
- Vedle citované literatury bylo k přípravě tohoto příspěvku využito přihlášky projektu do GA ČR, na níž se podíleli rovněž spoluřešitelé: J. Dokoupil, J. Ježek, T. Havlíček, S. Řehák případně další spolupracovníci.

(Pracoviště autora: Sociologický ústav AV ČR, Stříbrnické nivy 4, 400 11 Ústí nad Labem).

Do redakce došlo 6. 1. 2000